

КРАТКА ЕЗИКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЕДИН СЛАБО ПРОУЧЕН РОДОПСКИ ГОВОР (ГОВОРА НА С. БРЕЗЕ, ДЕВИНСКО)

ЕЛЕНА КАНЕВСКА-НИКОЛОВА

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“, ФИЛИАЛ – СМОЛЯН
elenakanik@uni-plovdiv.bg

В статията се прави характеристика на някои фонетични, морфологични и словообразователни особености на един слабо проучен родопски говор – говора на с. Брезе, Девинско, в синхронен план, в съпоставка с други родопски говори. Ревизира се съществуващото досега в българската диалектология схващане, че заедно с говора на с. Беден той е о-говор според застъпника на носовите и еровите гласни под ударение. Представени са характерни фонетични и морфологични промени, фонетични и словообразователни варианти, интересни словообразователни модели.

Ключови думи: фонетични; морфологични; словообразователни особености; родопски говор; диалектология; български език

A CONCISE LINGUISTIC DESCRIPTION OF AN UNDERSTUDIED RHODOPEAN DIALECT (THE DIALECT OF THE VILLAGE OF BREZE, DEVIN REGION)

ELENA KANEVSKA-NIKOLOVA

PAISII HILENDARSKY UNIVERSITY OF PLOVDIV'S BRANCH AT SMOLYAN
elenakanik@uni-plovdiv.bg

The article describes phonetic, morphological and word-formation features of an understudied Rhodopean dialect spoken in the village of Breze in the region of Devin. The study takes a synchronic perspective, drawing comparisons with other Rhodopean dialects. As a result of the examination of the reflexes of the stressed nasal and yer vowels, the currently established classification of the Breze dialect and the dialect spoken in the village of Beden as o-dialects has been reconsidered. The article illustrates typical phonetic and morphological changes, phonetic and word-formation variants and interesting word-formation patterns found in this regional variety of Bulgarian.

Keywords: phonetic; morphological and word-formation features; Rhodopean dialects; dialectology; Bulgarian language

Родопските говори са били обект на изследване от български и чужди езиковеди, които са изтъквали значението им като ценен източник за всички

дялове на българската езикова история, за типологията на славянските езици и за славянската филология изобщо (Jagić 1913; Цонев/Tsonev 1915; Бояджиев/Boyadzhiev 1987; Милетич/Miletich 2013 и др.). Сравнително добре проучени са смолянският, широколъшкият, хвойненският и златоградският говор (Кабасанов/Kabasanov 1956; Стойков/Stoykov 1968; Костова/Kostova 1988; Меракова/Merakova 1993а; Каневска-Николова/Kanevska-Nikolova 1998, Каневска-Николова/Kanevska-Nikolova 2001, Каневска-Николова/Kanevska-Nikolova 2006; Гайдаджиева/Gaydadzhieva 2007; Радичев и кол./Radichev et al. 2004; Керемидчиева/Keremidchieva 1993; Антонова-Василева, Митринов/Antonova-Vasileva, Mitrinov 2011; Тончева, Илиев/Toncheva, Iliev 2016; Михайлов/Mihaylov 2016 и др.). Слабо изследвани са говорите на селата в Девинско, като отделни проучвания са правени за фонетични особености на говора на с. Триград (Младенов/Mladenov 1961; Стойков/Stoykov 1963) и за говорите на с. Настан и на с. Мугла (Стойков/Stoykov 1964, Стойков/Stoykov 1971). За говора на с. Беден е издаден диалектен диференциален речник от Елена Меракова (Меракова/Merakova 1993), който може да бъде основа за лексикосемантична и граматична характеристика на говора, а също и за съпоставителна характеристика с лексикалната система на други родопски говори, след като се отстранят допуснатите фонетични грешки (по отношение на рефлексата на старобългарските носовки и ерове, както и що се отнася до ударението на някои думи). За говора на съседното село Брезе липсва отделно изследване. Ст. Стойков отбелязва, че в Девинско има няколко говора, включени в обсега на смолянския говор, които съществено се отличават от него (Стойков/Stoykov 1964: 367). Представените в статията фонетични, морфологични и словообразователни особености на говора на с. Брезе са съпоставени не само със смолянския говор (имат се предвид смолянски подговори – на села около Смолян), но и се изтъкват прилики и отлики с говорите на близки села в Девинско.

Според вокалната типология на родопските говори (в зависимост от застъпниците на еровите и носовите гласни) диалектите на с. Беден и с. Брезе са отнесени от Ст. Стойков и М. Младенов към едновокалния тип под ударение – с гласна *o* като застъпник на тези старобългарски гласни (Стойков/Stoykov 1968; Младенов/Mladenov 1993), което в настоящото изследване се подлага на проверка и верифициране.

Село Брезе е разположено на около 5 км от беденските бани, отстои на 15 км от общинския център – гр. Девин, и на 30 км от областния град Смолян. Между двата рида Малката чърква и Голямата чърква, под крепостта Беаднос, се е намирало старото селище Брезово – в равнина с голяма бреза. Според преданието първите заселници на Брезе са двама братя от махала Брезово на съседното село Беден, а според друга версия това са потомците на Тодор Арапа, дошъл от с. Араплъ в Беломорието и заселил се първоначално в Широка лъка. В записките на Алексей Малинов е отбелязано, че прадедите му, първите 7 рода, дошли в старото селище Брезово/Брязво от-

към Чепино (Велинград). Той споделя спомен от детството си, когато най-възрастният тогава човек в селото казвал, че брезци са дошли оттам, където „заязва слънцето“, от запад (Пижев/Pizhev 2015: 61). Между новодошлите и беденци възникнали спорове за имоти и пасища, вследствие на което припълците се преместили на изток, на съседния рид, който бил по-богат на води, но по-беден на земеделски земи. Така по-хубавите имоти останали за беденци, а брезци взели името на старото селище. Според К. Глушков „чепинският произход на брезци обяснява някои различия в говора и облеклото на двете близки селища“ (Глушков/Glushkov 2020: 15, 2021: 166), а по думите на Ал. Малинов „между двете села и днес съществува голяма разлика в говора и особено в начина на пеене“, което опровергава твърдението, че „брезци и беденци са от едно коляно“ (Пижев/Pizhev 2015: 61).

В османския регистър за селищата в нахия Рупчос от 1515 г. се срещат и Беден (Бедене) – със 17 християнски семейства, и Брезе (Брезава) – с 9 християнски домакинства. Селището, записано в регистрите под името Брезава, постепенно нараства – през 1524 г. са регистрирани 13 християнски домакинства, през 1569 г. – 15, а през 1695 г. е отбелязано, че в селището живеят 180 мохамедани и 10 християни (Глушков/Glushkov 2021: 166; Пижев/Pizhev 2015: 61), т.е. в края на 17. век почти цялото население е ислямизирано. Френският пътешественик Пол Люкас, който в началото на XVIII век преминава през българските земи, споменава топонимите Шируковизе (Широка лъка), Бреамизен дели (Брезе) и Естаке (Стойките).¹ По време на Балканската война за с. Брезе се посочва, че е имало 100 къщи (Вълчев/Valchev 1973). Според П. Маринов в началото на 1913 г. всички села в Девинско начело с Беден, Брезе и Настан били покръстени (Маринов/Marinov 2012).

Видният български етнолог Ан. Примовски отбелязва следното за бита и говора на Брезе: „По бит и старинни български черти Брезе заедно с Беден е едно от най-запазените родопски селища. Говорът е също интересен – с рядко красиви и старинни езикови белези. Жителите му се отличават с благ и мек нрав“ (Примовски/Primovski 1973: 144).

Най-напред ще разгледаме някои от основните фонетични особености на говора на с. Брезе.²

Рефлексът на старобългарските носовки и ерове в говора на Брезе е δ под ударение и редуцирано a извън ударение, за разлика от говора на Беден, в който на мястото на старобългарските гласни се чува обикновено o (неправилно предаден като δ от Е. Меракова в речника на беденския говор – Меракова/Меракова 1993). Оказва се, че и в други съседни родопски говори се откриват тези два застъпника на носовките и еровете. Л. Милетич посочва, че банско-коровският говор в Чепинско най-малко се отличава от ония рупчоски говори, в които вторичният еров вокал звучи като широко o , но докато в говорите на с. Баня и Лъжене (сега квартал на Велинград) този вокал се произнася като обикновено o , то в говорите на с. Каменица (сега

квартал на Велинград) и с. Корово звучи по-широко, между *o* и *a* (Милетич/ Miletich 1906: 9). Според Ст. Стойков за говорите на Беден и Брезе е характерен девесилският модел на тривокалния тип от първи вид (с три застъпника на старобългарските носовки и ерове – една гласна в ударено положение и две в неударено) с гласни [o], [a] и [e]. При този модел „гласната [o] се среща в ударено положение като общ застъпник, гласната [a] се среща в неударено положение като застъпник на стб. ж и ъ, а гласната [e] се среща в неударено положение като застъпник на стб. ѡ и ѡ“ (Стойков/ Stoykov 1968: 235). М. Младенов също отнася двата говора към варианта с гласна *o* като застъпник на носовите и еровите гласни в коренна сричка под ударение, наред с девесилските говори (Младенов/Mladenov 1993: 29).

Диалектният материал, събран по време на две теренни проучвания през м. юни и септември 2023 г., показва категорично, че докато в беденския говор се наблюдава последователна употреба на гласна *o* на мястото на старобългарските гласни под ударение (*дòш*, *т'òвно*, *Чòрквата*, *зòп*, *чòсто*), то в говора на Брезе рефлексът на тези гласни е ò (*дòш*, *т'òвно*, *Чòрквина*, *зòп*, *чòс*). Съпоставката с данните от БДА, т. 3 (БДА/BDA 1974, карти № 1–23) за брезкия говор показва следното: на карти № 1 и 2 са дадени два варианта за думи от типа *бъчва*, *зълва*, *сън* и *дъжд* – с широко и с обикновено *o*, докато в нашите записи тези думи са регистрирани само с широко *o* (*ò*): *бòчва*, *зòлва*, *сòн*, *дòш*; на карти № 3, 4, 11, 12 като рефлекс на стб. ерове под ударение е посочена гласна *o*, а ние сме установили широко *o* във всички тези случаи: *извòнка/удвòнка*, *какòф*, *асакòф/анакòф*, *л'òко*, *л'òсно*, *т'òнко*; за вида на ударената коренна гласна на мястото на стб. ѡ в думата *тъмно* и в причастия от типа *дошъл* (карти № 13 и 14) липсва материал от този пункт, в нашите записи отново гласната е широко *o*: *т'òвно*, *дошòл*; на карти № 19 и 21 са дадени два варианта за думи от типа *зъб*, *къща*, *събота* и *гледам*, *зет* – с широко и с обикновено *o*, докато в нашите записи са регистрирани само с широко *o*: *зòп*, *кòшита*, *сòбута*; *гл'òдам*, *з'òт'*; на карти № 22 и 23 за вида на ударената коренна гласна на мястото на старобългарската малка носовка в думите *често* и *жетва* е дадена гласна *o*, в нашите записи регистрираната гласна е отново широко *o*: *чòсто/чòстиш* и *жòтва*. Възможно е някои от информаторите, от които е събиран диалектният материал през 60 – 70 години на миналия век, да са били родом от с. Беден или други села с *o*-говори и омъжени в Брезе (в нашия списък се срещат такива информатори). Жителите на двете села имат съзнание за различния изговор на посочените по-горе думи – с обикновено *o* в Беден и с широко *o* в Брезе. Допускането, че брезкият говор е претърпял развитие, в резултат на което се е установил друг рефлекс, е малко вероятно, тъй като широкото *o* на мястото на старобългарските ерови и носови гласни под ударение е една от най-устойчивите фонетични особености на редица централнородопски говори, в това число и на говора на с. Момчиловци (вж. Каневска-Николова/Kanevska-Nikolova 2001: 58, 102).

Другата основна фонетична особеност на смолянския говор – широко *e* (*ê*) на мястото на стб. **Ѣ**, в говора на с. Брезе варира в зависимост от ударението и характера на следващата сричка – под ударение пред твърда сричка рефлексът е *ê* или *â* след мек съгласен звук (*гол'êм*, *дрêнов*, *л'âп/лêп*, *л'êто*, *мл'âко/мл'êко*, *с'âно/с'êно*), пред мека сричка рефлексите са *ê* и *è* (*гол'êми*, *л'êхи*, *врêм'е*, *дêт'е*, *пêсн'а*, *сêнк'а*), а пред шушкава съгласна – *è* (*черêша*); извън ударение рефлексът на ятовата гласна най-често е *e* (*сенòно*, *внêтре*). Гласни *ê* и *è* под ударение се срещат и в резултат на преглас на *a* след меки съгласни: *ж'êлну*, *кош'êра*, *кучêн'* (срещу *кучêн'* в мугленския и смолянския говор), *пиштêл'ки*, *ч'êша*.

Освен по наличието на *ò* под ударение като рефлекс на старобългарските носовки и ерове, както и на *ê* на мястото на стб. **Ѣ** под ударение говорът на с. Брезе бележи близост със смолянския говор и по редица други фонетични особености:

- развой на групи *ър/ръ*, *ъл/лъ>òр*, *òл*, *лò*: *вòр(х)*, *дòрву*, *сòрчно*, *вòлна*, *вòл'к*, *пòл'(плъх)* – *пал'шiiште*; *слòнце*;
- фонетични промени **и>у** след мека съгласна: *йêд'уву* (*ядиво*), *л'увада*, *прòг'ума* (*прогима*); **й>ÿ**: *верÿга*; редукция на **е>и** в предударена позиция: *бис'пàлто*, *кривàт'*, *нидèл'а*, *нимò* 'недей', *пишкiр*, *сиг'à*;
- фонетични промени **ск>шт** и **ст>шт**: *йштам*, *пòшштам*, *пÿштина*;
- комбинаторна промяна на **е>а** – най-често в началото на думата и след **р**: *адiн*, *-à*, *асòй*, *асъй*, *асадева*, *кречатàло*, *òрай*, *рашето*, *сiране*, *трапÿшки*, *фèраце*, но тази замяна се среща и под ударение: *трèпàр'ат*.

В говора са регистрирани интересни фонетични особености, по които той се отличава от повечето смолянски подговори:

- гласен звук *â* на мястото на **Ѣ** в турската диалектна дума *къртъл* (тур. *kirtil* – БЕР/BER III: 220): *картàл* 'ливада с остра ситна трева' (също и в говора на с. Мугла³, срещу *картòл* в смолянския говор);
- фонетични промени на гласните **è>й**: *патика* (в беденския говор – също); на **й>è**: *пèтнест* (в смолянския говор – *пiтнест*, *спiтен* 'сплескан, плосък');
- изпадане на гласен звук **о/у** извън ударение в средисловие: *бурвiнка* (*боровинка*), *зàлга* (*зàлуга*) (в беденския – също); от окончанието – **ове**: *вòлве*, *кòлве* (характерно и за говорите на с. Настан и с. Мугла – *дòлве*, *кòчве*, *мèхве*⁴); в началото на думата: *снòво* (*основа* – при тъкане);
- наличие на звук **ц**: *ацiе*, *буцàк*, *цуб'ò*, *цòбе*, *инцiе*, *мецò*, *фèраце/фèреце* (за разлика от повечето родопски говори⁵; регистриран и в говора на с. Триград⁶, в мугленския говор⁷: *бацà*, *целèзо*, *цòба*, *мецè*, както и в говора на с. Беден: *цуб'ò*, *цувiска*, *цурица*);
- изпадане на глайда **й**: *дòдам*, *дòде*, *дòдете/дòдите*, *нимò* 'недей';

- изпадане на съгласен звук **х** във всички позиции – в началото на думата: *а̀лам* (*халам* ‘пипам’), *аранийа*, *аркума*, *арман*, *ем*, *л’ан/лѐп*, *л’аф/лѐф* (*хляв*), *лѐнка* (*хлепка*), *од’ам*, *ора*, *убаф*; в средисловие: *варно* (*врѣхно*), *вѣрън* (*врѣхѣн*), *имаме*, *исѣна*, *праунка* (от *праханка* – с промяна а>у), *саан’*, *траана*; *Адна муа ми флѣзе ф удсу*; в краесловие: *вѣр* (*врѣх*), *пѣл* (*плѣх*) (характерно е и за беденския говор: *ай-ванин*, *амам*, *амбар*, *кабаат’*, *маалѣ*, *наадам*, *рип’ем*, *саат*, *Суи вѣр* ‘Сухи врѣх’, *траана*; в мугленския говор – в началото и в средата на думата: *аркома*, *арман*, *л’ан*, *муи*, *суи*, *траана*⁸);
- замяна на съгласен звук **х** с **й**: *най* (*нах*), *найвѣнка*, *йѣйна* (*яхна*), *майна* (*махна*), *ѣрай* (*орех*); на **ф** с **й** – *тогай/тугай* (след изпадане на краесловната гласна и обеззвучаване, *тогава* > *тогаф* > *тогай*) (в беденския и мугленския също *тугай*⁹);
- фонетични промени на съгласните **д>н**: *бразн’е*; **з>с**: *сунѣца* (срещу *зунѣца* в смолянския говор); **м>в** (в групата **мн**): *дѣвница* ‘малко прозорче над пещта до комина’ (*пѣвн’а* – като в смолянския); **н>л**: *делѣкалѣе* (уподобяване – от *делѣканѣя*); **т>к**: *патѣк* – обща форма за ед. и мн.ч.: *адѣн патѣк*; *патѣк на ѣалѣ* ‘сварени картофи, нарязани на половинки’, но има бройна форма за мн.ч. – *дѣв патѣка* (срещу *патѣто*, *патѣта* в смолянския говор);
- метатеза на съгласни на морфемна граница: *вѣлзавница* (съпроводено с изпадане на съгласния звук **г** между тях);
- мекост на съгласен **к** в наставката **-ка**: *бабу̀лк’а*, *вѣргу̀лк’а*, *л’у̀лк’а* (срещу мекост на съгласна **л** пред наставката в беденския: *варзу̀л’ка*, *маму̀л’ка*, и в смолянския говор: *бабу̀л’ка*, *вѣргу̀л’ка*, *л’у̀л’ка*); липса на мекост на съгласен **н**: *сѣна кѣтка*;
- липса на палатализация на **к** в **ц** в мн.ч. на съществителни от м.р.: *мару̀дник* > *мару̀дники*, *у̀шники*;
- комбинаторни фонетични промени при гласните: **а>и**: *вастиг̀арк’а* (срещу *вастаг̀арка* в смолянския), **о>е**: *пѣднешка* (в беденския – *пѣднушка*), **у>а**: *фаду̀лка* (срещу *фуду̀лка* в беденския и смолянския)¹⁰; **и>е** в задударена позиция: *нив’а̀стено*, *трендра̀фел’*.

Някои от думите се срещат в различни фонетични варианти: *азг’а/сиг’а*, *байту̀ран’/бейту̀ран’*, *б’а̀ли/б’ѣ̀ли*, *бу̀жак/бу̀ѣак*, *дарг̀ло/дѣрг̀ло*, *дѣйнѝс/дѣнѝс*, *дѣвнѝца/дѣмнѝца*, *дѣдетѣ/дѣдѣитѣ*, *клѣ̀т/клѣ̀т’ѣ̀т*, *л’ан/лѐп*, *л’аф/лѐф*, *мазѣ̀нек/мазѣ̀нец*, *ма̀сус/ма̀ксус*, *ма̀тичек/му̀тичек*, *мерезлѣ̀вничка/миризлѣ̀внѝца*, *одай̀ѣ/удай̀ѣ*, *пѣйам/пѣем*, *фѣ̀раѣе/фѣ̀реѣе*. Варирането на гласните *а/ѣ* на мястото на стб. **ѣ** е възрастово обусловено дотолкова, доколкото в речта на по-младите по-често се чува *а* с мекост на предходния съгласен звук (те предават писмено гласния звук с *я* – *чиляк*, *нивяста*). Съществуват паронимни двойки думи, които се различават по наличие/изпадане на гласен

звук *a* или *e* в неударена позиция: *бакарàч* ‘кобилица’ и *бакрàч* ‘криво дърво, приспособено за закачване на котле върху огъня’; *тепелик* ‘сребърно украшение, което се зашивало на женския фес’ и *теплик* ‘плетена шапка за момче’ (все пак имат нещо общо в значението си – ‘извит дървен прът’; ‘носи се на главата’).

Морфологичните особености, по които говорът на с. Брезе се отнася към смолянския говор, са:

- тройно членуване при имената и тристепенна система при местоименията (тройното членуване – присъщо на смолянския говор, както и на говора на Беден, липсва в говора на Девин и селата, разположени западно от него¹¹): *агдòкан, бàлносо, б’àлине, бòкалас, вèтеран, гàйдана, гàштесе, дармòнен, двòрас, жòрдине, крàвана, плетòн, сèлосо; асòй, асèй, мòена, твòена;*
- окончание **-ове** при отделни едносрични съществителни от м.р., мн.ч. (срещу **-а** в книжовния език): *рòгуве*, както и окончание **-е**: *кòл’е, снòп’е* (вж. карта № 11 от БДА/BDA 2016);
- окончание **-е** при многосрични съществителни от м.р., мн.ч. в м. **-и**: *акрàне, калцòне, картàле, ланчòне, момàре, сòнц’е, чапрàзе* – общородопска особеност, характерна и за много други български говори (вж. карта № 12 и 13 от БДА/BDA 2016);
- лични местоимения за 1 и 2 л., мн.ч.: *нè, вè* (както в говорите на Беден и Мугла¹²) – общородопска особеност, характерна и за много тракийски говори.

Характерни морфологични особености на говора на с. Брезе, по които той се отличава от повечето смолянски подговори:

- използване на ср.р. вместо ж.р. и м.р. при глаголните причастни форми, прилагателните и личните местоимения в косвен падеж (характерно и за говорите на Беден и Мугла¹³): *Сичкуну гу б’а с’èлу думàти* (кака Сийка); *И тà е самà и иè сам самò. И вèдем гу иде* (кака Сийка), *да гу ни д̀уе вèтеран; Агà сам си билò асадèва...; Ни è одилу вуйник.*
- субстантивирание на прилагателни от ср.р., ед.ч.: *варнò* (от върхно) ‘последното листо на клина (баницата)’, *зìмно* ‘есенни посеви, които поникват напролет’, *м’òсефку* ‘месно ястие, месо’, *с̀уштево* ‘отпадък от прибрано сено или жито’, *шàрено* ‘пъстър или червен фустан’ (*бàлно* ‘мъка’ и *л’̀уто* ‘напитка от сварени ябълки, шипки и др.’ – широко разпространени родопски думи);
- образуване на свършен вид на глагола с наставка **-н-**: *фòрн’а, фър-н’òт, ф̀рнил;*
- продължител на сегашната основа на стб. п̀тти, п̀ж (БЕР/BER V: 574): *пòйам/п̀дем* (характерно и за беденския – *аднò време м̀д̀гу пòйàме*; вж. и *пуйè* в говора на с. Мугла¹⁴);

- представка **из-/ис-** в м. **от-** в пространствени наречия: *иствòде, истàм, истàтък* (в говора на с. Мугла – *изгòре, издòле*¹⁵) (но *òтвара* ‘извара’), както и предлог **из/с** в м. **от**: *Извèде гу ис сèлоно*.
- удвоена наставка **-ло** в минали деятелни причастия: *билòлу, дошилòлу* (среща се и в говорите на Беден и Мугла, за Настан – само при глаголите *дòйда* и *утìда*¹⁶);
- наставка **-т** за образуване на миналите страдателни причастия: *уàр-чет, ужсèнету, разделèти, облèкат, довлèкат, садràт, фарнèт, нафарнèт, напетлàто, заградèто, обл’àт, растрошèт* (в беденския говор се среща същата особеност: *накàзат, пусин’àт, пучìл’ет, рудèти*; в говора на Настан и Мугла също: *вързат/ вàрзат, за градèт, подредèт, умèсет*¹⁷);
- наречия, завършващи на **-ум**: *на̀бързум* (в смолянския – *на̀бързе*).

Характерни словообразователни особености на говора на с. Брезе:

- представка **по-** в м. **про-**: *постìрам*; **при-** в м. **прò-**: *ша прѝвод’а* (срещу *прòвод’а* в смолянския говор);
- наставка **-ек** вместо **-ец**: *здràвек, мазòнек*; **-ец** > Ø: *скрѝпал’* ‘скрипалец’; наставка **-ило**: *вак̀лìло, косìло, цедìло* (наред с *цедìлка*); наставка **-к’а**: *бабу̀лк’а, вастигàрк’а, вър̀г̀улк’а, гавàнк’а, май̀к’а, присдòйк’а, сèнк’а*; наставка **-ев** в м. **-ски** за образуване на относителни прилагателни: *стàрчеш*.

Проява на една от характерните словообразователни особености на родопските говори изобщо е честата употреба на умалителни имена и наречия:

- умалителни съществителни – с наставка **-чек/-чòк**: *калемф̀ирчек, òганчек, пòтончек, фасу̀л’чек, куску̀счек, бисерч̀ек, брафчòк* (от *брав*); с наставка **-ек**: *качам̀чек, пат̀ечек*; с наставки **-ец, -иц(а)**: *л’àбец; фуду̀л’чица, п̀исица, мѐй̀ица, кес̀ица, дь̀сч̀ица, б̀ил’чица*; с наставка **-к(а)** и разширени варианти **-инк(а), -ул-к(а)**: *гал’òвничка, бар̀учка, дрѝпка, кап̀ичка, мерезл̀ивничка* (от *мерезл̀ивница*), *нож̀инка; жарду̀лка*; с наставки **-це, -че, -ко**: *магàренце, пòтонче, рудàнче, сòл’менче, оч̀инко*; с наставка **-кове**: *хайв̀анкове* (от *хайв̀анин*);
- умалителни прилагателни – *мàтичек, м’ò̀кичек, м’ò̀сефку*;
- умалителни наречия – *б̀лизинко, вез̀иланко и фит̀иланко, му̀личко*.

Словообразователни варианти с едно и също значение са: *дол̀ан* и *дол̀анка* ‘малка ниша в стената за поставяне на лампа, часовник и др.’, *жò̀рда* и *жарду̀лка* ‘тънка дълга греда или кол’, *жу̀на* и *жу̀невина* ‘изсушена шума от стеблата на фасула’, *заб̀ар’ам* и *забур’àвам* ‘забравям’, *коп̀ач* и *копач̀ар* ‘копач’, *коп̀ач* и *коп̀ачка* ‘мотика’, *миризл̀ивница* и *мерезл̀ивничка* ‘градинско цвете с хубав мирис’ (те са и фонетични варианти), *прѝпител’ник* и *прѝпител’ница* ‘разточени на тънко и изпечени кръгли питки’, *цед̀ило* и *цед̀илка* ‘голяма вълнена торба, използвана за цедене на сирене и извара’, *шè̀н* и *шенл̀иф* ‘весел’.

Сродни думи: *арч* ‘ширит’ и *уарчет* ‘обточен с ширити или сърма’, *бурми* ‘сребърни пръстени’ и *бурмалийя* ‘халка’, *дайчо* ‘вуйчо’ и *дайчвица* ‘вуйна’, *кôш* ‘дъсчена преграда пред огнището’ и *кôшник* ‘обиколка от платно на кôша, на която често са нареждали сапуна за пране’, *л’утец* ‘киселец’ и *л’уто* ‘напитка от сварени ябълки, шипки и др.’; *меч’етина* ‘едри къпини’, *мѐцам* ‘оправям нещо, поработвам’ и *поомечкар’ам са* ‘да се потъркалям (като мечка), да свърша нещо’, *попрѐлка* ‘малка седянка’ и *попрѐлкацие* ‘участници в попрѐлката (седянката)’, *скѹтена (риза)* ‘дълга кенарена женска риза’ и *скѹтница* ‘старинна женска риза от кръста надолу’, *фукарô* ‘беден, изпаднал, нещастен човек’ и *фукарлôк* ‘бедност, нищета’, *чѹвам* ‘чакам’ и *исчѹвам* ‘изчакам, почакам’.

Интерес представляват думите *бискарник* ‘сутиен’ – от *биска* със сложна наставка **-ар-ник** (сравнително нова дума, нерегистрирана от Т. Стойчев¹⁸); *базаник* ‘храстовиден бѹз с големи бели цветове’ – от *бѹз* с наставка **-ан-ик** (срещу *бѹзл’ен* в смолянския говор)¹⁹; *дѹвница/дѹмница* ‘малко прозорче над пешта до комина; малка вратичка на покрива, през която се излиза за чистене на комините или за претърсване на покрива’ – от *дим* с наставка **-ница** (срещу *дѹвн’а/дѹмн’а* в смолянския говор); *застрôжил* ‘приклецил, заградил’ – от отименен глагол с представка **за-**, образуван от същ. *стрôга* ‘врата на ограда’ и *стрôганица* – с наставка **-ница**; *кѹпишите* ‘мегдан; място, където се събират хора за игри, забавления’ – от *куп* (скупчване) с наставка **-ище**; *мравѹл’ак* ‘мравуняк’ – с наставка **-ил-як**; *дчен’а са* ‘да се прекатуря, да падна’, *учôвам са* ‘прекатурвам се’ – префиксално-суфиксално от *чôп* ‘клон на дърво’ (в смолянския – срв. *чôпнат* ‘наперен, накипрен’); *пôднешка* ‘приспособление на стан, на което тъкачката стѹпва’ (в беденския – *пôднушка*) – с представка **под-** от *нозе*; *приеда* и *прислада* – с представка **при-**; *расѹлка* ‘пѹнка за клин (баница)’ – от *рѹся* с наставка **-ил-к(а)** (срещу *рôса* в смолянския говор); *сѹкничка* ‘мартеничка’ – от *суча*, *усуквам* с наставка **-н-ич-к(а)**; *тикал’ници* ‘банички с пѹлнеж, които се сгѹват като пощенски плик и се пекат на тикла (сач)’ – от *тикла* с наставка **-н-иц(и)**; *ткачô* – от *ткѹйя* ‘тъка’ (срещу *сновалка* в смолянския говор); *устакара* ‘устата жена, многознайница’ с наставка **-ак-ар(а)** (*устакерка* у Т. Стойчев²⁰).

Голяма част от названията (форемни, кулинарни, фитоними, етнографизми и др.) са дву- или трисъставни: *бѐчка шамѹйя* ‘кашмирена кърпа на цветя, донесена от Беч (Виена)’, *бѐл лук* ‘чесън’, *блâк труп* ‘сладко цвекло’, *варакôсана кѹтка* ‘китка, завита във варак (златен брокат) със златна пара’, *вôрбова бурѹйя* ‘върбова свирка, която свири по-ниско, по-дебело’, *вôртôглава свâдба* ‘инсценирана сватба, при която момците за забавление себличали като младоженци и техни близки’, *гôрна кôшита* ‘горният етаж от къщата, към който води дървена стѹлба’, *дôлна кôшита* и *ниска кôшита* ‘долният етаж на къщата’, *житни пѹскуне* ‘свирки от зелени житни стѹбла’, *зѹйча тр’ава* ‘дребна билка, която расте на туфи, с жѹлт цвят’, *зацелѐто м’âсто* ‘неорано, затревясало място’, *йѹнена ôпаска* ‘красива копринена

кърпа', *кал'чйшен чòл'* 'чул от кълчища', *капаклийен тас'* 'голяма купа с похлупак', *кенарена кòрпа* 'голяма кенарена кърпа, която се спуска до края на джубето', *кйт'кин бòп* 'едър боб, който цъфти с красиви цветове' (срещу *фасул'овица* в смолянския говор), *кйчена тòрба* 'голяма червена торба, окичена с разноцветни пискюли, пайети', *клин с кучен'* 'родопска баница с цвекло', *кòл демйр* 'способ за затваряне на вратите отвътре с железни подпирачки', *кузйф бòп* 'зелен фасул, който има твърди жилки', *лèфчена фута* 'домашно тъкана престилка, нашита с пайети', *л'òтва соба* 'ламаринена печка за готвене', *мèлезна рйза* 'риза от смесено платно (лен и памук)', *мисйрен качамак* 'царевичен качамак', *мисйрено брашно* 'царевично брашно', *нив'астено огледало* 'вградено огледало в малка кутийка за дребни накити', *òфцен л'ан* 'овесен хляб', *патèк на цалà* 'сварени картофи, нарязани на половинки', *пйсан кòжел* 'изкусно украсен и оцветен прът, на горния край на който се поставят цветя, носел се при сватбено шествие', *Поганова нидèл'а* 'седмица, която започва веднага след Коледа и свършва на Водици (12 дни)', *рòжен л'ан* 'ръжен хляб', *сйна кйтка* 'плевел със синьо-лилав цвят', *сйране разбòркану* 'брънза', *скутена рйза* 'дълга кенарена женска риза', *суган лук* 'кромид лук', *фасул' бис кòл'е* 'фасул, който расте, без да се увива около набити колове (срещу *пейшак* в някои смолянски микродиалекти) и *фасул' с кòл'е* 'фасул, който се увива около набити колове', *фасул' на рйби* 'типично за селото ястие от зелен фасул – целите шушулки се сваряват, отцеждат се и се заливат със запържено с червен пипер масло и с мляко, объркано с чесън и сол', *чируч'еф òрай* 'празен, черен отвътре орех', *чòрни рòгуве* 'израстъци по зърната на житото, на ръжта', *чòрно зèле* 'листата на алабаша; ястие от листата на алабаша', *чòс патèк* '„гъсти картофи" – намачкани картофи с масло, кромид лук, праз лук, червен пипер, джоджен, сол и мерудия', *шалèна кòрпа* 'кърпа с преобладаващ тъмночервен, винен цвят'. Поликомпонентно е названието *качамак с б'èло брашно и патèк* 'качамак с бяло брашно и смачкани на пюре картофи'.

Думи, образувани чрез вторична номинация на базата на метафоричен пренос: *арман* 'неразтребен, неошетан дом', *казмò* 'пиян човек', *карагашка* 'навита прежда за плетене', *кепчò* 'заядлив човек', *крийа* 'предниците на джубето, които при работа се „возметат“ назад, за да не пречат', *кузйф бòп* 'зелен фасул, който има твърди жилки, прилични на косми от козина', *магàре* 'желязна подложка с дълга стърчаща нагоре „глава“, за огнището', *ушники* 'израстъци, висулки под брадата на агне, коза', *чòрни рòгуве* 'израстъци по зърната на житото, които приличат на рогчета'.

Въз основа на представената кратка фонетична, морфологична и словообразователна характеристика на говора на с. Брезе, Девинско, могат да се направят няколко важни извода. В зависимост от застъпниците на старобългарските ерови и носови гласни диалектът на с. Брезе следва да се отнесе към родопските говори с рефлекс *ò* под ударение – с това се ревизира съ-

ществуващото досега в българската диалектология схващане, че заедно с говора на с. Беден той е *o*-говор според застъпника на носовите и еровите гласни под ударение. Другият характерен родопски звук – широко *e* (*ê*) на мястото на стб. Ъ, в говора на с. Брезе, за разлика от смолянския говор, варира в зависимост от ударението и характера на следващата сричка – под ударение пред твърда сричка рефлексът е *ê* или *à* след мек съгласен звук, а пред мека сричка рефлексите са *ê* и *è*. Брезкият говор споделя редица фонетични особености на смолянския говор, като развоя на групите *ър/ръ*, *ъл/лъ* > *ôp*, *ôl*, *lô*, фонетични промени *ск>шт* и *ст>шт*; фонетична промяна на *и>у* след мека съгласна, редукция на *е>и* в предударена позиция, комбинаторна промяна на *е>а* и др. В говора се срещат интересни характерни фонетични особености, по които той се отличава от повечето смолянски подговори – наличие на звук *ц*, изпадане на звукове (на *х* във всички позиции, както и замяната му с *й*), редица вокални и консонантни промени, мекост на *к* в наставката *-ка* и др.

В морфологично отношение говорът на с. Брезе също споделя особености на смолянския говор (тройното членуване при имената, окончание *-е* за мн. ч. на съществителни от м.р., лични местоимения за 1 и 2 л. мн.ч.: *нè*, *вè* и др.). Не са малко особеностите, по които той се отличава от повечето смолянски подговори, но се свързва с говорите на съседни села в Девинско (използването на ср.р. вместо ж.р. и м.р. главно в причастни и местоименни форми; субстантивирането на прилагателни от ср.р. ед.ч.; удвояването на наставката *-лю* в минали деятелни причастия; употребата на наставка *-т* за образуване на миналите страдателни причастия, на представка *из-/ис-* вм. *от-* в пространствени наречия). В словообразователно отношение са отбелязани характерни представки за образуване на глаголи и наставки за образуване на съществителни имена. Често употребимите умалителни имена (съществителни и прилагателни) и наречия са проява на една от характерните словообразователни особености на родопските говори изобщо.

Въпреки различните застъпници на старобългарските носови и ерови гласни, както и някои други фонетични различия (вокални промени, мекостта на съгласната *к* в наставката *-ка*) говорите на съседните села Брезе и Беден имат много общи черти, което опровергава твърденията на някои автори, че днес съществува голяма разлика между двата говора. Липсват и езикови доказателства за „чепинския произход на брезци“ – характерните гласни *ô* и *è* се срещат и в чепинския, и в смолянския говор, но докато в чепинския говор се употребява една членна форма (с елемент *-т*), в говора на с. Брезе е налице тройна членна форма, както в смолянския говор.

Регистрирани са словообразователни варианти с едно и също значение, както и сродни думи, образувани с различни афикси. Интерес представляват думи, които в книжовния език или в другите родопски говори са образувани по друг словообразователен модел. Голяма част от названията (фо-

ремни, кулинарни, фитоними, етнографизми и др.) са дву- или трисъставни; срещат се думи, образувани чрез вторична номинация на базата на метафоричен пренос.

Предстои да бъде направена лексикосемантична характеристика на този интересен родопски говор, който се отнася към смолянския макродиалект, но и съществено се отличава от неговите основни подговори (на селата около Смолян).

Благодарности

Публикацията е подготвена в рамките на проект „Проучване на природни, демографски и културни ресурси в региона на Западни Родопи като потенциал за устойчиво развитие“, ФП23-ФС-003.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Вж. Френски пътеписи за Балканите – 15–18 в. Пътувания в Гърция, Македония и Мала Азия, гл. 27, София, 1975.

² Частичната редукция на гласните *a* и *o* към съответните тесни гласни не е отбелязана.

³ Вж. Стойков/Stoykov 1971: 74.

⁴ Вж. Стойков/Stoykov 1964: 372; 1971: 80.

⁵ Вж. Стойков/Stoykov 2002: 127.

⁶ Вж. Младенов/Mladenov 1961.

⁷ Ст. Стойков отбелязва, че този съгласен звук е присъщ предимно на говора на по-възрастните, а при младите той почти не се среща; посочени са редица фонетични варианти като *желѐзо* – *желѐзо*, *жито* – *жито*, *ямийе* – *жамийе* и др. (Стойков/Stoykov 1971: 15).

⁸ Вж. Стойков/Stoykov 1971: 34.

⁹ Вж. Стойков/Stoykov 1971: 80, 84.

¹⁰ Акавизмът (промяна *o/u > a*) не е характерен за говора, в примера е налице дисимиляция *y – y>a* от *фудулка*.

¹¹ Вж. Каневска-Николова/Kanevska-Nikolova 2006: 15–16; една членна форма е регистрирана в с. Настан (сега квартал на Девин) – Стойков/Stoykov 1964: 372–373.

¹² Вж. Стойков/Stoykov 1971: 62.

¹³ Вж. приложените текстове в Стойков/Stoykov 1971: 75 и сл.: *Г'елінка ми бѐше родило ... мѝжо ми бѐ отишло и попитало ...; ...йа сам забравило ...* – само при глаголите; *жѐнско*, *мѝску* – субстантивирани, с широка употреба в смолянския говор.

¹⁴ Вж. Стойков 1971: 82.

¹⁵ Вж. Стойков/Stoykov 1971: 73.

¹⁶ Вж. Стойков/Stoykov 1964: 374.

¹⁷ Вж. Стойков/Stoykov 1964: 373; 1971: 71.

¹⁸ Вж. Стойчев/Stoychev 1965; 1970; 1983.

¹⁹ Думата *базаник* е дадена от Т. Стойчев със значение ‘бъз’ (без уточнение кой вид) и е разпространена в Смилянския район и в Рудозем, както и в с. Тихомир, Крумовградско (Стойчев/Stoychev 1965: 126). В говора на с. Брезе за назоваване на по-ниския вид бъз с черните плодчета се използва словосъчетанието *дѝф базаник*,

а в говора на съседното село Беден – *солтанѝка*. Думата *бъзл'ан* е регистрирана от Т. Стойчев в Славеино, Виево и Кутела, Смолянско (Стойчев/Stoychev 1965: 134), употребява се и в с. Момчиловци (Каневска-Николова/Kanevska-Nikolova 2001: 158).

²⁰ Вж. Стойчев/Stoychev 1965: 288.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонова-Василева, Митринов 2011: *Антонова-Василева, Л., Г. Митринов*. Речник на българските говори в Южните Родопи, Драмско и Сярско. София, ИБЕ при БАН.
- БДА 1974: Български диалектен атлас, т. 3. София, Издателство на БАН.
- БДА 1988–2016: Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Встъпителна част. София, Издателство на БАН; т. IV. Морфология. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Бояджиев 1987: *Бояджиев, Т.* Родопските говори и тяхното значение за историята на българския език и славянската филология. – *Родопи*, кн. 1, с. 1.
- Вълчев 1973: *Вълчев, А.* Тъмраш. София.
- Гайдаджиева 2007: *Гайдаджиева, Ив.* Прозодичната организация на централно-родопския говор в района на село Смилян. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Глушков 2020: *Глушков, К.* Село Брезе и неговите храмове. Смолян.
- Глушков 2021: *Глушков, К.* Кръстовата планина (второ допълнено издание). Смолян.
- Кабасанов 1956: *Кабасанов, Ст.* Говорът на село Момчиловци, Смолянско. – *Известия на ИБЕ при БАН*, кн. IV.
- Каневска-Николова 1998: *Каневска-Николова, Е.* Смолянският градски език. София, Международно социолингвистическо дружество.
- Каневска-Николова 2001: *Каневска-Николова, Е.* Говорът на село Момчиловци, Смолянско – половин век по-късно. София, Международно социолингвистическо дружество.
- Каневска-Николова 2006: *Каневска-Николова, Е.* Тройното членуване в родопските говори. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Костова 1988: *Костова, Т.* Системата на тройните показателни местоимения за лица и предмети в родопските говори. София, Издателство на БАН.
- Керемидчиева 1993: *Керемидчиева, Сл.* Говорът на Ропката (Родопска граматика). София, Микропринт.
- Маринов 2012: *Маринов, П.* Балканските войни 1912–1913 г. и българите мохамедани в Родопите. Пловдив.
- Меракова 1993: *Меракова, Е.* Диалектен диференциален речник на село Беден – Смолянско. Смолян.
- Меракова 1993а: *Меракова, Е.* Диференциален диалектен речник на Райково. Смолян.
- Милетич 1906: *Милетич, Л.* Фонетични особености на помашките говори в Чепинско. – *Периодическо списание*, 66, с. 193–221.

- Милетич 2013: *Милетич, Л.* Родопските говори на българския език. София, Изток – Запад.
- Михайлов 2016: *Михайлов, М. Кр.* Златоградският говор. Смолян.
- Младенов 1961: *Младенов, М. Сл.* Съгласна ц в говора на с. Триград, Девинско. – *Български език*, № 5–6, с. 458–463.
- Младенов 1993: *Младенов, М. Сл.* Говорите в Родопите. – *Българска етнография*, № 4, с. 25–31.
- Пижев 2015: *Пижев, Ал.* Брезе. Страници из миналото на едно старинно родопско селище. Пловдив.
- Примовски 1973: *Примовски, Ан.* Бит и култура на родопските българи. – *Сборник за народни умотворения и народопис*, кн. 54.
- Радичев и кол. 2004: *Радичев, Р., Г. Паликъцов, Г. Радичев.* Широка лъка и говорът на широколъчани. София.
- Стойков 1963: *Стойков, Ст.* Акане в говора на с. Триград, Девинско. – *Български език*, № 1, с. 8–21.
- Стойков 1964: *Стойков, Ст.* Говорът на с. Настан, Девинско. – *Известия на ИБЕ при БАН*, кн. XI, с. 367–376.
- Стойков 1968: *Стойков, Ст.* Към вокалната типология на родопските говори (застъпници на старобългарските носови и ерови гласни). – *Славистичен сборник. По случай VI Международен славистичен конгрес в Прага*. София, с. 229–243.
- Стойков 1971: *Стойков, Ст.* Говорът на с. Мугла, Девинско. – *Известия на ИБЕ при БАН*, кн. XX, с. 3–90.
- Стойков 2002: *Стойков, Ст.* Българска диалектология. София, 1968 (първо изд.), 4-то фототипно изд.
- Стойчев 1965: *Стойчев, Т.* Родопски речник. – *Българска диалектология. Проучвания и материали*. Кн. 2. София, с. 119–314.
- Стойчев 1970: *Стойчев, Т.* Родопски речник. Допълнение. – *Българска диалектология. Проучвания и материали*. Кн. 5. София, с. 152–221.
- Стойчев 1983: *Стойчев, Т.* Родопски речник. Второ допълнение. – *Родопски сборник V*. София, Издателство на БАН, с. 287–353.
- Тончева, Илиев 2016: *Тончева, Хр., Ив. Г. Илиев.* Говорът на село Припек, Джебелско. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Цонев 1915: *Цонев, Б.* Кои новобългарски говори стоят най-близо до старобългарски в лексикално отношение. – *Списание на БАН*, XI, с. 1–32.

Jagić 1913: *Jagić, V.* Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin.

REFERENCES

- Antonova-Vasileva, Mitrinov 2011: *Antonova-Vasileva, L., G. Mitrinov.* Rechnik na balgarskite govori v Yuzhnite Rodopi, Dramsko i Syarsko. Sofia, IBE pri BAN.
- BDA 1974: *Balgarski dialekten atlas*, t. 3. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- BDA 1988 – 2016: *Balgarski dialekten atlas*. Obobshtavasht tom. Vstapitelna chast. Sofia, Izdatelstvo na BAN; t. IV. Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.

- Boyadzhiev 1987: *Boyadzhiev, T.* Rodopskite govori i tyahното zhanenie za istoriyata na balgarskiya ezik i slavyanskata filologiya. – *Rodopi*, kn. 1, s. 1.
- Gaydadzhieva 2007: *Gaydadzhieva, Iv.* Prozodichnata organizatsiya na tsentralnorodopskiya govor v rayona na selo Smilyan. Avtoferat na disertatsiya za priszhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen “doctor”. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”.
- Glushkov 2020: *Glushkov, K.* Selo Breze i negovite hramove. Smolyan.
- Glushkov 2021: *Glushkov, K.* Krastovata planina (vtoro dopalmeno izdanie). Smolyan.
- Jagić 1913: *Jagić, V.* Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin.
- Kabasanov 1956: *Kabasanov, St.* Govorat na selo Momchilovtsi, Smolyansko. – *Izvestiya na IBE pri BAN*, kn. IV.
- Kanevska-Nikolova 1998: *Kanevska-Nikolova, E.* Smolyanskiyat gradski ezik. Sofia, Mezhdunarodno sotsiolingvisticheskoto druzhestvo.
- Kanevska-Nikolova 2001: *Kanevska-Nikolova, E.* Govorat na selo Momchilovtsi, Smolyansko – polovin vek po-kasno. Sofia, Mezhdunarodno sotsiolingvisticheskoto druzhestvo.
- Kanevska-Nikolova 2006: *Kanevska-Nikolova, E.* Troynoto chlenuvane v rodopskite govori. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”.
- Kostova 1988: *Kostova, T.* Sistemata na troynite pokazatelni mestoimeniya za litsa i predmeti v rodopskite govori. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Keremidchieva 1993: *Keremidchieva, Sl.* Govorat na Ropkata (Rodopska gramatika). Sofia, Mikroprint.
- Marinov 2012: *Marinov, P.* Balkanskite voyni 1912–1913 g. i balgarite mohamedani v Rodopite. Plovdiv.
- Merakova 1993: *Merakova, E.* Dialekten diferentsialen rechnik na selo Beden – Smolyansko. Smolyan.
- Merakova 1993a: *Merakova, E.* Diferentsialen dialekten rechnik na Raykovo. Smolyan.
- Miletich 1906: *Miletich, L.* Fonetichni osobenosti na pomashkite govori v Chepinsko. – *Periodicheskoto spisanie*, 66, s.193–221.
- Miletich 2013: *Miletich, L.* Rodopskite govori na balgarskiya ezik. Sofia, Iztok – Zapad.
- Mihaylov 2016: *Mihaylov, M. Kr.* Zlatogradskiyat govor. Smolyan.
- Mladenov 1961: *Mladenov, M. Sl.* Saglasna џ v govora na s. Trigrad, Devinsko. – *Balgarski ezik*, № 5–6, s. 458–463.
- Mladenov 1993: *Mladenov, M. Sl.* Govorite v Rodopite. – *Balgarska etnografiya*, № 4, s. 25–31.
- Pizhev 2015: *Pizhev, Al.* Breze. Stranitsi iz minaloto na edno starinno rodopsko selishte. Plovdiv.
- Primovski 1973: *Primovski, An.* Bit i kultura na rodopskite balgari. – *Sbornik za narodni umotvoreniya i narodopis*, kn. 54.
- Radichev et al. 2004: *Radichev, R., G. Palikashtov, G. Radichev.* Shiroka laka i govorat na shirokolachani. Sofia.
- Stoykov 1963: *Stoykov, St.* Akane v govora na s. Trigrad, Devinsko. – *Balgarski ezik*, № 1, s. 8–21.

- Stoykov 1964: *Stoykov, St.* Govorat na s. Nastan, Devinsko. – *Izvestiya na IBE pri BAN*, kn. XI, s. 367–376.
- Stoykov 2002: *Stoykov, St.* Balgarska dialektologiya. Sofia, 1968 (parvo izd.), 4-to fototipno izd.
- Stoykov 1968: *Stoykov, St.* Kam vokalnata tipologiya na rodopskite govori (zastapnitsi na starobalgarskite nosovi i erovi glasni). – *Slavistichen sbornik. Po sluchay VI Mezhdunaroden slavistichen kongres v Praga*. Sofia, s. 229–243.
- Stoykov 1971: *Stoykov, St.* Govorat na s. Mugla, Devinsko. – *Izvestiya na IBE pri BAN*, kn. XX, s. 3–90.
- Stoychev 1965: *Stoychev, T.* Rodopski rechnik. – *Balgarska dialektologiya. Prouchvaniya i materialii*. Kn. 2. Sofia, s. 119–314.
- Stoychev 1970: *Stoychev, T.* Rodopski rechnik. Dopapnenie. – *Balgarska dialektologiya. Prouchvaniya i materialii*. Kn. 5. Sofia, s. 152–221.
- Stoychev 1983: *Stoychev, T.* Rodopski rechnik. Vtoro dopapnenie. – *Rodopski sbornik V*. Sofia, Izdatelstvo na BAN, s. 287–353.
- Toncheva, Piiev 2016: *Toncheva, Hr., Iv. G. Iliiev*. Govorat na selo Pripek, Dzhebel'sko. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo "Paisii Hilendarski".
- Tsonev 1915: *Tsonev, B.* Koi novobalgarski govori stoyat nay-blizo do starobalgarski v leksikalno otnoshenie. – *Spisanie na BAN*, XI, s. 1–32.
- Valchev 1973: *Valchev, A.* Tamrash. Sofia.

Основни осведомители от с. Брезе: *Сийка Юриева – 78 г., Румяна Узунова – 77 г., Росица Георгиева – 77 г., Калинка Драгославова – 67 г., Ана Иванова – 68 г., Нина Иванова, народна певица – 45 г., Владимир Георгиев – 37 г.*; от с. Беден: *Румяна Генчева – 80 г., Софка Сустова – 77 г., Никола Сираков – 73 г., Албена Стошлова – 70 г.*

✉ Проф. д.ф.н. Елена Каневска-Николова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Филиал – Смолян
ул. „Дичо Петров“ 32, 4700 Смолян, България

✉ Prof. Elena Kanevska-Nikolova, DSc
Plovdiv University "Paisii Hilendarski", Smolyan Filial
ul. „Dicho Petrov“ 32, 4700 Smolyan, Bulgaria